

TATAR MİTOLOJİSİNDE EV/YURT İYESİ

The Household Spirit in Tatar Mythology

Rasilya UZUN*

Öz

Genel Türk mitolojisi içinde yer alan Tatar mitolojisinin kendine has bir yapısı vardır. Tatar mitolojisi İslamiyet öncesi Türk kültürünün yanı sıra İslam ve Ortodoks Hristiyanlık dinlerinin de etkilerini taşır. Ayrıca, İdil-Ural Bölgesi'nde yaşayan Fin-Ugor, Slav ve diğer Türk halklarının mitolojileriyle de etkileşime giren Tatar mitolojisinde bu halkların mitolojilerinin izleri de görülür. Birçok halkın mitolojisinde olduğu gibi Tatar mitolojisinde de evin özel bir yeri vardır. Barınma ihtiyacı, dolayısıyla ev, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ikinci basamak olan güvenlik basamağında yer alan öğelerden biridir. Ev/yurt, insan için küçük bir evren modeli gibidir. İnsan için bu denli önemli ve birincil ihtiyaç olan ev, metafizik varlıklarla da ilişkilendirilmiştir. Ev ile ilişkili en önemli metafizik varlığın ev iyesi olduğu söylenebilir. Tatarların yaşadığı farklı coğrafi bölgelerde ev iyesi ile karşılaşılır. Tatar mitolojisinde yer alan ev iyesi bazı bölgelerde eril, bazı bölgelerde ise dişil bir varlık olarak kabul edilir. Ev iyesinin iyi ya da kötü olma ihtimali vardır. Bu durum biraz da insan-metafizik varlık ilişkileriyle bağlantılıdır. Mitolojik dönemden başlayarak tarihî süreç içinde kutsal bir mekân haline gelen ev/yurt ve onunla ilgili iyeler, mitolojik dönem insanının hayata ve kendi küçük evreni olan eve bakış açısını yansıtır. Tatarların en eski mitolojik varlıklarından biri olan ev/yurt iyesi ile ilgili inanışlar günümüz Tatar toplumunda da varlığını etkin bir biçimde devam ettirmektedir. Bu çalışmada, geçmişten günümüze ev/yurt iyesi konusu metin analizi yöntemine göre ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazan Tatarları, mitoloji, Tatar mitolojisi, iyeler, ev iyesi.

Abstract

Tatar mythology, which is included in general Turkish mythology, has a unique structure. It carries the influence of pre-Islamic Turkish culture as well as Islam and Orthodox Christianity. In addition, Tatar mythology, which interacts with the mythologies of Finn-Ugric, Slavic and other Turkish peoples living in the Idil-Ural Region, also has influences from the mythologies of these peoples. As in the mythology of many communities, the house has a special place in Tatar mythology. The need for shelter, hence the house, is one of the elements in Maslow's hierarchy of needs, which is the second step in safety needs. House is like a small universe model for man. The house, which is such an important and primary need for human beings, is also associated with metaphysical beings. It can be said that the most important metaphysical entity associated with the house is the household spirit. The household spirits are articulated in different geographical regions where Tatars live. The household spirit in Tatar mythology is considered masculine in some regions and feminine in some regions. The household spirit could either be good or bad. This situation is somewhat related to human-metaphysical entity relations. Beginning from the mythological period, the house, which has become a sacred place in the historical process, and the possessors related to it reflect the perspective of the people of the mythological period towards life and their own small universe, the house. Beliefs about household, which is one of the oldest mythological creatures of Tatars, continue their existence in today's Tatar society effectively. In this study, the subject of household from the past to the present has been handled and examined using the text analysis method.

Keywords: Kazan Tatars, mythology, Tatar mythology, spirits, household spirit.

* Dr., rasilyakra@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8661-051X.

Giriş

Tatarlar, Türk Dünyası'nın önemli coğrafi bölgelerinden biri olan ve Tataristan'ın da içinde bulunduğu İdil-Ural Bölgesi'nin kadim halklarından biridir. Tarihî süreç içinde kurulup varlık göstermiş olan Biarm (Zekiev ve Urmançiev, 2001: 44-45; Zekiyev, 2008: 389); Proto Bulgar/Büyük Bulgar, Tuna Bulgar ve İdil-Bulgar şeklinde üç farklı devlet (Zekiev ve Urmançiev, 2001: 43-44; Hey'et, 1996: 36-39); Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulup Batu Han'ın ardından tahta çıkan Berkay zamanında Türkleşmeye başlayan, 14. yüzyılın sonlarında Timur'un ordularına yenilip dağılma sürecine giren ve birçok hanlığın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Altın Orda (Fehrëtdinov, 1996: 27-56); kuruluşu ile ilgili 1429 (Akçuraoğlu, 2009: 653) veya 1437 (Fehrëtdinov, 1996: 253) şeklinde muhtelif tarihlerden bahsedilen ve 2 Ekim 1552 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilen Kazan Hanlığı (Fehrëtdinov, 1996: 253; Mercanî, 1989: 172) gibi önemli devletlerin temsilcisi olan Tatarlar, Kazan Hanlığı'nın 1552 yılında Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra bağımsız devletleri olmadığı için son derece zor şartlar altında yaşamaya, Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma amaçlı asimilasyonlara maruz kalmaya başlamışlardır. Rus Çarlığı yıkılıp onun yerine SSCB ikame edilirken Tatarlar müstakil bir devlet kurmak için mücadeleye girişmişler ama büyük bir mücadele verseler de bu düşüncüyü hayata geçirme noktasında başarılı olamamışlardır.

1917 yılındaki Bolşevik İhtilali sonrası 1919 yılında Başkurdistan ve 1920 yılında Tataristan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. SSCB içindeki bu cumhuriyetlerin kurucu özerk cumhuriyet olmalarının engellenmesi amacıyla Rus yönetimi tarafından Başkurdistan ile Kazakistan arasında yer alan bir bölge olacak şekilde Orenburg Bölgesi ihdas edilerek Tataristan ile Başkurdistan'ın sadece özerk cumhuriyet statüsünde kalmaları sağlanmıştır (Zekiyev, 2008: 459-460). 1990'lı yılların başında SSCB dağıldığı zaman pek çok cumhuriyet gibi Tataristan da bağımsızlık ilan etmiş ama Tataristan'ın bağımsızlığı hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır. Buna rağmen 12 Haziran 1991'de Tataristan'da devlet başkanlığı seçimi yapılmış, 1991 yılının Kasım ayında Tataristan'ın devlet bayrağı, 1992 yılının Şubat ayında devlet arması, 1993 yılının Ağustos ayında da devlet marşı kabul edilmiştir. 7 Şubat 1992 tarihinde cumhuriyetin adı Tataristan Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş, Tatarca da Rusça ile birlikte cumhuriyetin devlet dili ilan edilmiştir. 15 Şubat 1994'te Rusya Federasyonu'nun merkezî hükûmetiyle Tataristan hükûmeti arasında Yetkileri Paylaşma Anlaşması imzalanmış ve Tataristan ciddi imkânlar elde etmiştir. Rusya federalizmi açısından bir ilk olan bu anlaşma dünya genelinde yankı uyandırıp Tatar Modeli olarak adlandırılmıştır (Topsakal vd., 2015: 171-172). Ancak Rusya Federasyonu'nun zayıf olduğu bir dönemde elde edilen bu haklar kalıcı olmamış, kısa zaman içinde şartlar Tatarların aleyhine olacak şekilde değişmeye başlamıştır.

Rusya Federasyonu içinde yer alan diğer özerk cumhuriyetlerle birlikte Tataristan'ın özerkliği de 2000'li yılların başından itibaren Rus yönetimi tarafından kademeli olarak ortadan kaldırılmaya başlanmış, 21 Aralık 2021 tarihli Bölgesel Yönetim Kanunu ile birlikte Tataristan'ın Cumhuriyet ve Cumhurbaşkanlığı statüleri resmen iptal edilmiştir. Bu tarihten sonra Tataristan Cumhurbaşkanı yerine Tataristan Bölge Başkanı ifadesi kullanılmaya başlanmıştır (Uzun, 2022: 9). SSCB sonrası dönemde Rusya Federasyonu'nun siyasî anlamda nispeten zayıf olduğu bir vakitte elde edilmiş olan federal hakların tamamına yakını Moskova yönetimi tarafından süreç içinde kademeli bir biçimde yok edilmiştir.

Türk dilinin üç büyük kolundan (Karluk, Kıpçak, Oğuz) biri olan Kıpçak grubu içinde yer alan Kazan-Tatar Türkçesi (Buran ve Alkaya, 2014: 28; Öner, 2012: 683) Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Rusya'nın farklı bölgeleri, Özbekistan, Kazakistan ve Kafkasya cumhuriyetleri ile muhtelif yabancı ülkelerde yaşayan Tatarların resmî ve edebî dilidir (Kaydarov ve Orazov, 1999: 174). Kazan-Tatar Türkçesi, yaygınlık yönünden Türkiye, Azerbaycan, Özbek, Uygur ve Kazak Türkçelerinden sonra Avrasya coğrafyasındaki en yaygın olan altıncı büyük Türk yazı dili/anadilidir (Musaoğlu, 2013: 542).

Kazan-Tatar Türkçesi Türk dilinin kollarından biri olduğu gibi Tatar mitolojisi de genel Türk mitolojisi içinde yer alır. Ancak Tatar mitolojisinin; Tatarların tarihî geçmişleri, yaşadıkları coğrafi bölge ve kültürel etkileşimler dolayısıyla kendine has özellikler taşıdığı da görülür. Tatar mitolojisinde evin özel bir yeri ve önemi vardır. Çünkü Tatarlar için ev, mitolojik geçmişin izlerini de taşıyan bir anlayışın etkisiyle, kavramsal anlamda küçük bir evren modeli olarak görülür. Evin insan hayatında sahip olduğu birincil ve hayati önem dolayısıyla mitolojide de ev ve eve dair unsurlar geniş şekilde yer alır. Tatar mitolojisinde yer alan ev ile ilgili iyeler/ruhlar olumlu/iyi ya da olumsuz/kötü olma özelliğine, eril ya da dişil cinsiyete, farklı adlandırılma biçimlerine, coğrafi ve kültürel nedenlerle muhtelif farklılıklara sahiptir. Gerçek hayatta olduğu gibi mitolojik evrende de merkezî bir konuma sahip olan ev ve ev ile ilgili ev/yurt iyelerinin ele alınıp incelenmesi erken dönem Tatar insanının mitolojik bakış açısını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Ev ve ev iyeleri, insan-insan veya insan-doğa ilişkilerinden farklı bir biçimde insan-metafizik/muhayyel/mitolojik varlıklar bağlamında ortaya çıkan ilişkiler açısından önem arz eder. Erken dönem insanı için olduğu gibi çağdaş dünyadaki insan için de en önemli görevi güvenli bir biçimde barınma imkânı sunmak olan evin dünden bugüne insan zihnindeki konumu ve ev ile ilgili mitolojik varlıkların anlaşılabilmesi açısından mitolojik varlıklara dair arka planın ele alınıp incelenmesi ev algısına dair verilerin çözümlenmesi bağlamında yararlı olacaktır.

Bu çalışmada, Kazan-Tatar Türkleri arasındaki varlığını günümüzde de devam ettirmekte olan ev iyeleriyle ilgili inanış, gelenek ve uygulamaların 1880'li yıllardan günümüze kadarki muhtelif yansımaları 1880'li yıllardan beri yapılan muhtelif saha çalışmaları sonucu ortaya konulan eserlerden elde edilen veriler yardımıyla ele alınıp yorumlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmış, Tatar mitolojisinde ev/yurt iyesi konusu haricindeki hususlara ise değinilmemiştir.

1. Tatar Mitolojisi

Tatar mitolojisi oldukça zengin ve renkli bir arka plana sahiptir. Tatar mitolojisinin kökleri çok eski devirlere, ortak Türk mitolojisi dönemine, kadar gider. Tatar mitolojisinin içinde İslam öncesi Türk mitolojisi, 920'li yıllarda İslam dininin İdil Bulgar Devleti tarafından kabul edilmesiyle birlikte oluşan İslamî etkilerin yanı sıra İdil-Ural Bölgesi'ndeki Fin-Ugor, Başkurt, Çuvaş ve Rus halkları ile etkileşim sonucu bu halkların mitolojilerinin tesiri de görülür. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonraki süreçte bir kısmı Hristiyanlaştırılan ve Kreşin olarak adlandırılan Tatarların mitolojisinde özellikle Ortodoks Hristiyanlık dininin de ciddi etkileri vardır.

Tatar mitolojisi şahıs kadrosu açısından çok yönlü ve oldukça zengindir. Bu mitolojinin zengin evreninde kozmogonik, gök ile ilgili, yer ile ilgili (orta dünyadaki kötü ruhlar, hem iyi hem de kötü özellikler taşıyan iki yönlü ruhlar, iyeler, ormanlarla ilgili varlıklar, insan veya hayvan suretinde olan diğer mitolojik varlıklar), yer altı dünyasında yaşayan mitolojik varlıklar, su altı dünyasında yaşayan mitolojik varlıklar, dinî eksenli mitolojik kişiler ve tarihî eksenli mitolojik kişilerden söz edilebilir.

2. İyeler

“Türk kültüründe yaygın olarak kabul gören inanışa göre insanoğlunun yaşadığı Orta dünya iye/ruhlarla doludur” (Ergun, 2019: 26). Tatar mitolojisi iyeler yönünden oldukça zengindir. “İyeler, Tatar mitolojisinde tanrılar ve tanrıçalar gibi yüce varlıklardan sonraki ikinci katmanı teşkil eder” (Hacıyeva ve Bayazitova, 2018: 64). “Tatar mitolojisinde yer alan iyelerin dış görünüşü hakkındaki belli başlı malumatlar korunagelmıştır. Bu malumatlara göre onların hemen hemen hepsi küçük birer insan suretinde tasvir edilir” (Urmançë, 2009: 102). Bu husus, insanların insanüstü varlıklar olan iyeler, ruhlar ve tanrıların da bir şekilde insan suretine sahip oldukları tahayyülü ile ilgilidir.

İyeler, kişilerin gündelik hayatları ile ilişkili varlıklar olarak kabul edilir. “İyeler, insanoğlunun hayatıyla ilgili ev, ahır, munça¹ gibi mekânlarda; su, nehir ve göllerde yaşayıp görevlerini ifa ederler. İyelerin temel görevi yaşadıkları yerin tertip, düzen ve temizliğini sağlayıp korumaktır” (Urmançë, 2009: 103). Bu yönüyle iyeler insanlar ile birlikte aynı dünyada ama müstakil bir biçimde yaşarlarken insanlara yardımcı olma gibi bir işlevi de yerine getirmiş olurlar. Olumlu ve olumsuz iyelerin varlığı da yine insan ile benzer bir durum arz eder.

Kutsal ruhlar olarak kabul edilen iyelerin doğayla yakın ilişki içinde oldukları düşünülür. Bundan dolayı Tatarlar tarafından iyelere derin bir saygı duyulur. Halk arasında, bu iyelerin de insanlarla birlikte yaşadıklarına dair bir inanç vardır. Dolayısıyla iyelerin hakları ve yaşadıkları mekânlara saygı göstermek, hak ettikleri şeyleri onlara vermek/adamak halk inanışına göre son derece önemlidir. Bunların yapılmaması halinde insanlarla iyelerin arasının açılacağı ve iyelerin halka karşı olumsuz davranışlar sergileyebileceklerine inanılır (Karimova, 2016: 884). Bu durum, insan-metafizik varlık ilişkileri açısından olumlu-olumsuz ya da iyi-kötü çatışması bağlamında değerlendirilebilir. Erken dönem insanı için mitolojik varlıkların ve onlarla ilgili inanışların, bireylerin mekân ve doğa ile ilişkilerinde onlara karşı olumlu davranışlar geliştirilebilmeleri için, pedagojik birer araç olarak kullanılmaya çalışıldığı da görülür.

Tatar halk inanışlarında yer alan iyeler genel olarak olumlu, iyi varlıklar olarak kabul edilir. Ancak bazı bölgelerde iyelerin olumsuz özelliklere sahip olduklarına dair inanışlar da vardır. Ev/yurt iyesi de bunlardan biridir. Dolayısıyla ev/yurt iyesinin hem olumlu/iyi hem de olumsuz/kötü özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Herhangi bir ev iyesinin sahip olduğu olumlu/iyi ya da olumsuz/kötü özelliklerin yansımaları da insan-metafizik/muhayyel/mitolojik varlık münasebetleri ile bağlı olacak şekilde ortaya çıkar.

¹ Munça: Hamam, sauna (Öner, 2015: 352). Tatar evlerinin müştemilatı içinde yer alan geleneksel sauna.

2.1. Ev/Yort (Yurt) İyesi

Ev/yurt kavramı; sadece aile ilişkilerini, ailenin güvenliğini, bereketini, bütünlüğünü ve bolluğunu anlatmakla kalmayıp başka bir halkın, milletin sıfatlarını da ortaya koyan, çok geniş bir anlam evrenini içinde barındıran bir simge rolüne sahiptir. Halk inanışlarında, gelenek ve göreneklerinde evin bahtı, güvenliği ve bereketi ev/yurt iyeleri ile ilişkili olarak kabul edilir (Hacıyeva ve Bayazitova, 2018: 64). Halk inanışlarına göre, insanların ev/yurt iyelerine bakış açısı ve onlara karşı davranış biçimleri onların da insanlara karşı takınacağı tavrı doğrudan etkiler. Dolayısıyla insan-ıye ilişkilerinde bir karşılıklılık söz konusudur.

Türk boyları arasında evlerin iyesi olduğuna dair inanç oldukça yaygındır (Ergun, 2019: 111). Ev/yurt iyesi, Tatar mitolojisinde çok popüler, aktüel, türlü inanışları bünyesinde barındıran ve halk inanışlarında günümüzde bile yaşamaya devam eden bir varlıktır. Muhtelif bölgelerde yaşayan Tatarlar arasında onun Yurt (Yort) Anası, Qırsut, Gülbiç Ebi (Gülbiç Nine), Gülmiç Ebi (Gülmiç Nine), Ev (Öy) İyesi, Temel (Nigëz) İyesi gibi adları vardır. Ev/yurt iyesiyle ilgili bu denli farklı adlandırmaların varlığı Tatarların çok farklı coğrafi bölgelere dağılmış olarak yaşamaları, İslamiyet ve Hristiyanlık gibi farklı dinlere mensup olmaları gibi hususlarla ilgilidir.

Ev/yurt iyesinin cinsiyetiyle ilgili olarak Tatar halkı arasında farklı görüşler vardır. Bu iye genel ve yaygın bir biçimde dişil bir varlık olarak kabul edilmekle birlikte dar bir kesim tarafından eril bir varlık olarak kabul edildiği de görülür. Ayrıca ev/yurt iyesinin insan suretinde olabileceği gibi hayvan suretinde olabileceği de düşünülür. Ancak günümüze kadar yaşayıp gelen halk inanışlarından hareketle ev/yurt iyesinin daha çok bir kişi/insan suretinde tahayyül edildiğini söylemek mümkündür.

Tatarlar, dinî inanışları açısından Müslüman ve Ortodoks Hristiyan olmak üzere iki gruba ayrılır. Tatar mitolojisinin en eski unsurlarından biri olan ev/yurt iyesi hem Müslüman hem de Ortodoks Hristiyan Tatarların mitolojisinde yer alır.

2.1.1. Müslüman tatarlarda ev/yurt iyesi

Tatar halk inanışlarına göre ev/yurt iyesi, sahiplendiği ve yaşadığı evin döşemesinin altını ve döşeme altındaki hayatı çok sever. Ev/yurt iyesinin geleneksel Tatar evlerinde yer alan ve kerpiçten yapılan, üzerinde yatılabilecek kadar geniş bir yer barındıran, tek oda ya da kimi zaman iki odayla bağlantılı olan büyük sobaların arka kısmında yer alan küçük ardiye gibi yerde yaşadıkları şeklinde bir inanış vardır. Ev/yurt iyesinin gecenin bir yarısında döşemenin altından veya sobanın arkasından çıkıp bir şekilde insanlarla münasebet kurduğuna, onlarla görüştüğüne de inanılır.

Ev ile birinci dereceden ilişkili mitolojik bir varlık olan ev/yurt iyesi, halk inanışlarına göre geceleyin kalkıp saçını tarar veya eleklerle döşemeye un elerse bu durum iyiye işaret olarak kabul edilerek eve zenginlik geleceği şeklinde yorumlanır. Ev/yurt iyesi şayet ağlar, bağırp çağırırsa bu durum kötüye yorulur ve bu eve afet ya da fakirlik geleceğinden korkulur (Gıyniyatova vd., 1999: 17). Burada ev/yurt iyesinin ruh halinin bir anlamda ev halkının talihi konusunda tahmin yürütülmesine imkân verdiği de görülmektedir.

XIX. yüzyılın sonlarında Kayyum Nasırov (Kayyum Nasırî) tarafından derlenen halk inanışlarında ev iyesinin evde insanlarla şakalaşp oyunlar oynamadığı, bunun yerine evin

sahiplerine faydalı işler ve iyilik yaptığına inanıldığı belirtilir. Ev iyesi kimi evde para basar, kimi evde yün eğirir, kimisinde kalemini tıkırtıp yazı yazar, kitapları karıştırır (Nasırov, 1880: 12-13). Tatarlar ev iyesinin hizmetinden doğrudan faydalanmasa da onun bu yardımları kişilerin işlerinin akıbetinin nasıl olacağını önceden gösterir. Ev iyesi para bastığı zaman onun “çık-çık” şeklindeki sesini işiten ev sahibi ticaret yapmaya başlarsa zengin olur. Ev iyesinin yün eğirme sesini işiten kişiler el işleri yapmaya başlarsa işleri yolunda gider ve hayatları güzel olur. Evde kalem oynatma, kitap karıştırma sesi işiten kişiler ise bu yolda gayret gösterirlerse âlim olurlar. İnsanlara iyilik eden ve onlara bazı konuları önceden haber veren iyelerin varlığı evin sakin, sessiz ve huzur içinde olduğu vakitlerde hissedilir (Nasırov, 1880: 12-13). Bu özellikleriyle ev/yurt iyesinin ev ahalisine yönlendirici mesajlar veren, atmaları gereken adımlarla ilgili olarak onları erkenden uyaran bir varlık rolünde kabul edildiği görülür. Ev/yurt iyesi muhtemel kaza ve belalardan evi korur, yurda gelebilecek afetleri önceden bilir, bela gelecek olursa geceleri uyumadan geçirir, gece boyu can sıkıntısıyla dolaşır, şeklindeki inanışlar da bu düşünceleri destekler.

Bir Tatar evinde ateşle ilgili bir kaza vuku bulacak olsa ev iyesi hiçbir şekilde yerinde duramaz, ah vah edip öteye beriye koşuşturur; gece vakti ateşle ilgili bir kaza bela söz konusu olursa ya ayaklarından çekiştirerek ya da bir şeyleri birbirine vurup sesler çıkartarak evde uyuyan kişileri bir şekilde uyandırmaya çalışır (Gıylecëdinov, 2000: 270). Bu özelliklerinden hareketle ev/yurt iyesinin, kendi yaşadığı evin sahiplerinin malını ve canını korumaya çalışan son derece iyi ve faydalı bir iye olarak kabul edildiği görülür.

Halk arasında, yeni bir eve taşınıldığı zaman ev sahipleri tarafından ev iyesinin de o eve götürülmesi gerektiği şeklinde bir inanış vardır. Halk inanışları ve geleneksel uygulamalara göre ev iyesinin güzel bir bahar gününde yeni eve götürülmesi gerekir. Bunun için önce iyi bir lapa pişirilir. Güneş batınca ocağı temizlemek için kullanılan süpürgeye binilir, evdekilerden biri, herhangi bir kişiyle birlikte ama hiç kimse ile konuşmadan eski evine gider. Eve varınca, “Haydi, atla süpürgeye, yeni evine gidiyoruz.” diye ev iyesine seslenir. Bundan sonra arkaya bakmadan ve hiç konuşmadan yeni eve dönülmesi gerekir (Bayazitova, 1995: 129). Böylece ev iyesi de eski evden yeni eve nakledilmiş ve eski ev gibi yeni ev de bu sayede güvence altına alınmış olur. Ev/yurt iyesinin eski evden alınıp yeni eve getirilmesi sayesinde bu evin güvenli, huzurlu ve bereketli olacağı düşünülür. Bu inanış da Tatar halkı arasında yazılı olmayan bir kanun gibi varlığını devam ettirmektedir. Ev/yurt iyesinin eski evden yeni eve götürülmesi insanın geçmişi, ailesi ve ataları ile bağlarını devam ettirme, ata yurdundaki alışılmış yaşam tarzını yeni evinde de devam ettirme düşüncesini içinde barındırır.

Tatarlar arasında yeni eve taşınıldığı zaman ev iyesini bir çift terliğe oturarak alıp gitme âdeti de vardır. Bu uygulama esnasında hiç giyilmemiş ayak giyimine gerek duyulur. Ev sahibesi yaşadığı eve gidip, “Otur şuraya, birlikte gidelim, huzur içinde yaşayalım.” diyerek ev iyesini de taşınacağı yeni eve gitmeye davet eder. Bu inanış ve uygulamanın sadece Tatarlara has olmadığı da bir gerçektir. Gaston Bachelard’ın naklettiği “İnsan, her yeni eve ocak tanrılarını da götürür.” (Bachelard, 2020: 35) şeklindeki inanış Batı toplumlarında da benzer âdetlerin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Tatarlar arasında ev iyesinin yeni bir eve alınıp gidilmekle kalınmadığı, halk inanışlarının bazı gelenekler yardımıyla desteklenip daha güçlü bir hâle getirildiği görülür. Mesela Tataristan'ın Çistay rayonunda² yaşayan Tatarlar arasında yeni bir eve taşınıldığı zaman temel lapası (niğöz botqası) pişirme âdeti vardır. Bunun için çarşamba günü evde hiç kimsenin olmadığı bir zaman diliminde ev sahibesi evde kalır, abdest alıp başörtüsünü takar. Daha sonra bir tencereyi yıkayıp dualar okuya okuya bir bardak süt, bir bardak su, yarım bardak yağ, yarım bardak darı yarmasını tencereye koyar ve lapa pişirir. Lapa karıştırılırken sadece bir yöne, sağ tarafa, doğru karıştırılır. Lapa pişince ev sahibesi tava tutacaklarının yanına varıp onlardan birine binerek elinde bir maşa tutar vaziyette, “Haydi, gir, yurt anası, yerin sıcak ocak başında. Dışarıda uzun süre kaldın, üşümüşsündür, çay iç, lapa ye!” diye onu çağırır. Ev sahibesi tava tutacağıyla maşayı yerine koyar, ev iyesi de içeri girer. Masaya onun için ayrı bir tabakta lapa ve ayrı bir fincanda çay konulur. Yemek yenilirken, “Huzur içinde yaşayalım, biz sana dokunmayalım sen de bize dokunma, çocuklarımız sağ salım yaşasın.” denilerek yemeğin yenilmesi gerekir. Bir süre beklenildikten ve ev iyesi de yemeğini yedikten sonra ona, “Haydi, miç³ başına çıkıp yat, dinlen.” denilir ve ev iyesi kendi yerine gönderilir. Sofra toplandıktan sonra kalan rızıklar dışarı çıkarılıp sadece sığırlara verilebilir. Kedi veya köpeğe verilirse bu evin temelinin kavga ve dövüş üzerine kurulmuş olacağı düşünülür ve bundan kaçınılır (Ğıyl'manov, 1996: 208). İkincil derecede tanrısal bir mahiyete sahip olan iyelerle ilgili bu teatral uygulamanın onlara sunulan bir nevi kansız kurban olarak düşünülmesi mümkündür.

Tatar toplumunda ev iyesine yönelik saygı günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Tataristan'ın Elkiy rayonunda tespit edilen bir ev iyesiyle ilgili folklor örneğinde ev sahibesinin sabahleyin lapa pişirdiği görülür. İnanışa göre lapa pişirilirken asla tadına bakılmaması gerekir. Sofra hazırlanır. Sofraya yufka (lavaş), kefir veya süt konulup bir yere göz yapılıp ve oraya tereyağı konulur. Yemek esnasında herkesin bir tabaktan yemesi gerekir. Ev/yurt iyesine de yer hazırlanır ve iki kaşık, iki sandalye, sandalyenin üstüne bir minder konulur. Dua okuyacak olan nine eve girince süpürge ve yanmış bir odun parçası alan ev sahibesi evin etrafını dolandır. “Yurt iyesi, haydi, ben seni yemeğe çağırıyorum.”, dedikten sonra besmele çekip âyetü'l-kürsî okuyarak onu yemeğe çağırır. Ondan sonra kapıyı açık bırakıp eve girer ve evin içinde dolandır. Süpürgeyle yanmış odun parçasını sobanın arkasına koyar ve bunları yaptıktan sonra gidip kapıyı kapatır. Yemekler yenilip bitirilince bu uygulama tamamlanmış olur. İnanışa göre yılda bir defa bu şekilde dua okutmak gerekir. Bunun belirli bir vakti olmayıp her zaman dilimi uygundur. Tüm bu uygulamalar yapılırken dedikodudan uzak durulması gerekir (Battalova, 2016: 80). Ev/yurt iyesi ile ilgili inanışlarda İslam öncesi dönem ile İslamî döneme ait unsurların kültürel devamlılığa uygun bir biçimde sentezlendiği görülür.

“Tatar mitolojik mirasında paganist devirlerde ortaya çıkan inanışlar iyi bir biçimde korunagelmiştir” (Ğıyl'manov, 1996: 4). Tataristan'ın Elkiy rayonunda tespit edilen lapa pişirme âdeti ve ev/yurt iyesi ile ilgili uygulamalar da paganist dönemlerden beri var olagelmiş, zaman içinde bu uygulama İslamî öğeleri de içinde barındıran bir yapıya kavuşmuştur. Ev/yurt

² Rayon: Bölge, mıntaka, yöre (Rıbal'çenko, 2006: 606); semt; bölge, alan (Sirotina, 2005: 1096); Sovyet döneminde *respublika*, *kray* içinde coğrafi ve idarî açıdan ayrılmış birim, bölge; mıntaka; saha (Öner, 2015: 385).

³ Miç: Binayı ısıtmak veya yemek pişirmek için kerpiç veya demirden yapılmış fırın, ısıtma sistemi, soba (Öner, 2015: 340).

iyesi ile ilgili bu inanış ve uygulamalar çok eski devirlerden günümüze kadar varlıklarını devam ettirmeyi başaran örneklerdendir. Ev/yurt iyeleriyle ilgili bu inanışlar halkın idrakinde İslam dini kabul edilinceye kadar var olagelmiş, İslam'ın kabulünden sonra ise İslamî bir renk ve kimliğe bürünerek varlıklarını devam ettirmiştir.

Ev/yurt iyesi tüm Tatar grupları arasında iyi özellikleri ile ortaya çıkmaz. Sibir Tatarları arasında ev iyesinin insanlara kötülük eden, onlara türlü afetler getiren bir ruh olarak ortaya çıktığı görülür ve bu iye dışıl bir varlık olarak kabul edilir. Sibir Tatarlarının inanışlarındaki ev iyesi insanlarla bir arada yaşamaz. Aksine, metruk evlerde veya bu evlerin tavan aralarında yaşar. Buna rağmen bu iyelerin insanların yaşadığı evleri sahiplenmelerinin de mümkün olduğuna inanılır. Sibir Tatarlarının inanışlarında ev iyesinin bir eve iyeleşmesi bu eve kaygı geleceğine veya bu evin sakinlerinden birinin öleceğine işaret olarak kabul edilir. Bundan dolayı geçmiş dönemlerde Sibir Tatarları, ev iyesi tarafından iyelenildiği düşünülen evlerini değiştirme ya da satma yoluna gitmişlerdir (Gıyl'manov, 1996: 206). Ev/yurt iyesi ile insanlar arasındaki ilişkiler insan-insan ilişkileriyle benzer bir mahiyete sahip olup kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz görünüm arz ederler. Bu durum, iyelerin de insanlar gibi bağımsız varlıklar olarak kabul edilmeleriyle ilgilidir.

Sibir Tatarlarının inanışlarındaki kadar olmasa bile Kazan çevresinde yaşayan Tatarlar arasında da ev/yurt iyesinin -bu taraflarda ev iyesi adlandırması yerine temel (nigëz) iyesi şeklinde bir adlandırma vardır- zaman zaman evdeki kişilere karşı olumsuz davranışlar sergilediği düşünülür. Bundan dolayı onu hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak, her zaman hatırdan tutmak gerekir. “Temel (nigëz) iyesinin gönlünü hoş tutup rızasını almak için nineler evin zemininden aşağıya doğru olacak şekilde toprağın kazılması ile yapılan ambarın kapağını açıp oturdukları yerde ayaklarını ileri geri sallayarak dualar okur. Ayrıca tuzsuz lapa pişirip hiç ses çıkarmadan evin temelinin dört köşesine bu lapayı pay edip koyarlar” (Bayazitova, 1995: 129). Burada görüldüğü gibi ev iyesinin rızasını alıp onun gönlünü hoş tutma görevi kadınlar tarafından yerine getirilir. Bu uygulamanın neden yapıldığı sorusuyla ilgili kesin bir cevap yoktur. Bu uygulama hem ev iyesi hem de kadınların evin ruhunu koruyan kişiler olmaları ve iyeler ile insanlar arasında ortak bir dil bulunması halinde huzura ermenin mümkün olabileceği düşüncesiyle icra edilmiş olabilir.

Noqrat Tatarları arasında Gülmiş Ebi veya Gülbiç Ebi adıyla anılan ev/yurt iyesinin çocuklara musallat olup onları korkuttuğu şeklinde bir inanış vardır. Gülmiş Ebi'nin korkuttuğu bebeklerin annelerinden süt bile ememediği, bu çocukların renginin sararıp solduğu söylenir. Böyle durumlarda çocuğun üstünden kıyafeti çıkarılıp kıyafetin üzerine bir miktar eritilmiş tereyağı damlatılarak bu elbise döşemenin altına konulur ve orada üç dört gün bekletilir. Sonra bu elbise kontrol edilir. Eğer elbise yerinden hareket etmişse, “Gülmiş Ebi bakmış.” denilerek döşemenin altından alınır. Kimi zaman ise, “Gülmiş Ebi sevmiyormuş.” denilerek çocuğun adı değiştirilir (Bayazitova, 2006: 155). Ev/yurt iyelerinin çocuğa ad verme konusunda dahi dikkate alınmış/alınıyor olması onların tanrılar gibi olmasa bile insanüstü varlıklar olarak görülmesiyle ilgili olsa gerektir.

Noqrat Tatarlarının yaşadığı bölgelerde bir bebek doğduğu zaman ona ad verme işini geciktirmemek gerektiğine, aksi halde Gülbiç Ebi'nin çocuğun adını değiştireceğine inanılır

(Bayazitova, 1995: 125). Bu örnekteki ev/yurt iyesinde cin ve şeytan gibi varlıkların sıfatları da görülür ve onun kötü işler yapabileceği ifade edilir. Aynı zamanda ev/yurt iyesinin evdekilere karşı olumsuz gibi görülen davranışları insanların hayatlarında ciddi ve önemli sayılan işlerin geciktirilmekten yapılmasının gerekli olduğunu ifade eden uyarı mahiyetinde ve yazılı olmayan bir kanun gibi sayılır.

Noqrat Tatarlarının inanışlarında Gülmiç Ebi'nin evin güvenliğini koruma görevinden başka tabiat güçlerini kontrol edebilme yeteneğinin olduğu da görülür. Durmaksızın yağın yağmurları dindirmek amacıyla ocak temizlemek için kullanılan süpürge çıkarılıp yere vurulur. Böylece güya Gülmiç Ebi yağmuru durdurur (Bayazitova, 2006: 155). Bu örnekte eskilerin, olumsuz bir durumdan korunma amacıyla annesinin kucağına sokulan bir çocuk gibi Gülmiç Ebi'ye müracaat ettikleri görülmektedir (Uzun, 2022: 189). Bu durum, Tatar mitolojisinde yer alan ev/yurt iyelerinin tanrılar ve tanrıçalar gibi yüce varlıklardan sonraki ikinci katmanı teşkil eden mitolojik varlıklar olmasıyla doğrudan ilgilidir.

Tatar halk inanışlarına göre ev/yurt iyesi genel olarak iyi bir varlık şeklinde kabul edilir ama temel (nigöz) iyesi ve Gülmiç/Gülbiç Ebi gibi örneklerde bazı farklılıklar görülür. Sibir Tatarlarının inanışlarındaki kadar olmasa bile temel (nigöz) iyesi ve Gülmiç Ebi'nin de kişilere zararı dokunabilir. XX. yüzyılın başında derlenen Tatar inanışlarıyla ilgili bazı verilerden hareketle Yakov Koblov (1910: 7), ev iyesinin rızasının alınmaması halinde o evin sahiplerinin çiban ve uyuz gibi rahatsızlıklara duçar olabileceğini; onların evlerine türlü kaza ve belaların gelebileceğini belirtir.

Ev/yurt iyeleriyle ilgili bilgiler, halk tarafından, insanların bu iyelerle her zaman müspet bir diyalog içinde olması, onları unutup göz ardı etmemesi, rızalarını almak için gayret etmesi gerektiğine inanıldığı sonucuna varılabilir. İnsan-insan ilişkilerinde olduğu gibi insanlarla bu iyeler arasındaki ilişkilerde de karşılıklılık ilkesinin altının çizildiği görülür.

2.1.2. Hristiyan tatarlarda (kreşinlerde) ev/yurt iyesi

Kreşinlerin etnik kimlikleri ile ilgili farklı değerlendirmeler vardır. “Vaftiz edilerek Hristiyanlığa dâhil edilmiş olan kimse” (Ojegov ve Şvedova, 2005: 306); “Hristiyanlık dinini kabul eden Tatar kişisi” (Hekimcanov, 2013: 178; Abdullin vd., 1979: 86); “Vaftiz edilmiş” (Sirotina, 2005: 938) şeklindeki değerlendirmelerin bazılarında onların etnik kimliğinden bahsedilirken bazılarında ise sadece Hristiyanlaştırılan bir halk oldukları dile getirilir. Tatarca konuşan ve Ortodoks Hristiyan dinine inanan Kreşinlerin kendilerini müstakil bir millet olarak kabul ettikleri de görülmektedir.

Kreşinlerin ortaya çıkışı Tatar hanlıklarının Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Kreşinler, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın başında İdil-Ural Tatarları içinde farklı bir grup haline gelmişlerdir. XVIII. yüzyılın başında Kazan Tatarları arasında Ortodoks Hristiyanlık dinine mensup Tatarların oranı %9,4 civarında iken 1760 yılında bu oran %11,3'e kadar yükselmiştir (İşhaqov, 2010: 36-37).

Kreşinlerin kökenleriyle ilgili bilgilerde olduğu gibi nüfuslarıyla ilgili verilerde de farklılıklar görülür. Tarihî süreç içinde Kreşin nüfusu için yüz binden iki milyona kadar farklı

rakamlardan bahsedilmiştir (Yusipova, 2003: 86). Ancak bu rakamların güvenilirliği tartışmalıdır.

Rusya Federasyonu'nda 15 Ekim 2021 – 14 Kasım 2021 tarihleri arasında yapılan son nüfus sayımı sonucu elde edilen resmi verilere göre ülke genelindeki Tatarların nüfusu 4.713.669 kişi; kendilerini ayrı bir millet olarak beyan eden ve kayıt altına alınan Kreşinlerin nüfusu ise 29.978 kişiden ibarettir (https://rosstat.gov.ru/vpn_popul#, 18.04.2023). Nüfus verileriyle ilgili bu rakamların arka planında Rusya yönetiminin azınlık halklarıyla ilgili farklı bakış açısının etkili olduğu söylenebilir.

Kreşinlerde ev/yurt iyesi Qırsut olarak adlandırılır ve her evin kendi Qırsut'u olduğuna inanılır. Qırsut; evin dayanağı, güvenliğin temin edicisi olan varlık sayılır. İnanişâ göre Qırsut'u olmayan evler sıkıcı ve renksizdir. Böyle evler ıssız kalır, onların temeli kurur. Ocağın başköşesinde oturduğuna inanılan Qırsut güvenlik ve bereket kaynağı olmasının yanı sıra ev sahibini de korur. Ev sahibi misafirlige, köydeki dostlarının yanına veya başka bir yere gitse esen sağ olarak evine geri dönüşü bir şekilde Qırsut ile ilgili olarak kabul edilir. Ğalimcan Ğıyl'manov (1996: 231), Qırsut'un bu sıfatından hareketle onun "kişi iyesi" olarak adlandırılması gerektiğini belirtir.

Dişil cinse mensup olan Qırsut'un kadınların yanında yer aldığına inanılır. Dikkat çekici bir diğer husus ise Qırsut'un kötü bir hayat tarzını benimseyen, içki içen kadınların yanında bulunmadığına inanılmasıdır. İnanişlara göre Qırsut, bizzat ev sahibinin kendisine benzer (Bayazitova, 1995: 133). Burada pedagojik kaygılarla ve olumlu/istendik davranışlar geliştirmek amacıyla Qırsut'tan yararlanılmaya çalışıldığı da görülür.

Halk inanişlarında Qırsut'un başka görevleri de vardır. Evin güvenliğini, ev sahibinin huzurunu ve onun bizzat kendisini korumanın yanı sıra evin müştemilatındaki hayvanları korumak da Qırsut'un görevleri arasındadır (Bayazitova, 1995: 133). Bu yönüyle Qırsut, halk inanişlarında yaşayan başka bir iyeyi, hayvanları koruyan ahır (abzar) iyesini hatırlatır.

Müslüman Tatarlardakine benzer bir biçimde "ev/yurt iyesinin rızasını alma amaçlı lapa pişirme âdeti Hristiyan Tatarlar olan Kreşinlerde günümüzde de devam etmektedir" (Davletşina, 2021: 96). Tarihi süreç içinde İslam ve Ortodoks Hristiyanlık dinlerini benimseyen Tatar toplumları arasında din farklılığına rağmen Hristiyanlık ve İslamiyet öncesi döneme ait ortak geçmişten getirilen ev/yurt iyesinin her iki toplumda da varlığını bugün bile devam ettirmekte olduğu görülür.

Sonuç

Tatar mitolojisinde yer alan ev/yurt iyeleri, animistik dönem ile birlikte çok tanrılı dönemin izlerini de taşır. Ev/yurt iyeleri, Tatar mitolojisinin en eski dönemlerinden beri var olagelen ve günümüzde de varlığını devam ettiren mitolojik varlıklardır. Yaşadıkları İdil-Ural Bölgesi'nin çok uluslu ve çok dinli yapısı dolayısıyla Tatar mitolojisi farklı renkleri içinde barındıran bir yapıya kavuşmuştur. Tatar mitolojisinde paganist dönemin etkileri ve umum Türk mitolojisinin ortak değerleri ile birlikte Tatarların kahir ekseriyetinin dâhil olduğu İslam ve Kreşin Tatarlarının mensubu olduğu Ortodoks Hristiyanlık gibi dinlerin etkileri de görülür. Bu durum kültürel sentez ve devamlılık ile ilgilidir. Müslüman Tatarlar ile Ortodoks Hristiyan

Tatarlar arasındaki ortak kültürel unsurlardan biri ortak geçmişten getirilen kültürel öğeler olan iyeler ve bu iyeler ile ilgili inanışlardır.

Tatarlarda ev/yurt iyesi iki yönlü bir varlık olarak kabul edilir. Ev/yurt iyesi, bazı yönleriyle iyiliği, bazı yönleriyle ise kötülüğü bünyesinde barındırır. Tatarların yaşadığı farklı coğrafi bölgelerde ev/yurt iyesinin iyi ve kötü özelliklere, yani düalist mahiyete, sahip bir varlık olarak kabul edilmesi ev/yurt iyesine de insanî özellikler yüklenildiğini gösterir. Muhtelif Tatar toplulukları arasında ev/yurt iyesinin eril veya dişil cinse mensup mitolojik bir varlık olduğu şeklinde inanışlar vardır. Bu durum ev/yurt iyesinin antropomorf yapısı ile ilgilidir.

Ev/yurt iyesi çoğu zaman talepkâr bir varlık olarak kabul edilir. Ev/yurt iyesinin insanlardan en önemli talepleri onların doğru bir biçimde yaşamaları, çevreye ve birbirlerine zarar vermemeleridir. Ev/yurt iyesi ve onun talepleriyle ilgili inanış insanlara güven duygusu verip onların güzel bir hayat yaşamalarına manevî bir biçimde katkıda bulunur. Bu gibi hususlar, ev/yurt iyesiyle ilgili inanışların kolektif bilinç tarafından pedagojik anlamda araçsallaştırıldığını gösterir. Ev/yurt iyesi, ev ahalisi için yönlendirici mesajlar verip hayatlarını daha güzel yaşayabilmeleri için atmaları gereken adımlarla ilgili olarak onlara erkenden uyarılarda bulunan bir varlık olarak kabul edilir. Bu durum, iyelerin insanüstü özelliklere sahip olan ve insanlara yardım etmekle görevli varlıklarmış gibi kabul edilmeleri ile ilgilidir.

Modern Tatar toplumunun geniş kesimini teşkil eden Müslüman Tatarlarda ve küçük bir grup teşkil eden Hristiyan Tatarlar olan Kreşinlerde ev/yurt iyesi aktif bir biçimde varlığını devam ettirmekte, bu iye ile ilgili inanış ve uygulamalar günümüz Tatarlarının her iki kesimi arasında da görülmektedir. Müslüman Tatarlardan farklı bir terminolojiye sahip olan Kreşinlerde ev/yurt iyesi Qırsut olarak adlandırılır. Evin dayanağı, güvenliğin sağlayıcısı olan Qırsut fonksiyonel olarak Müslüman Tatarlardaki ev iyesi ile aynı olumlu özelliklere sahiptir.

Ev/yurt iyesi ile ilgili inanışlar, her iki Tatar toplumu için de hal-i hazırdaki dinlerini benimsedikleri dönemlerin çok daha öncesine gider. Müslüman ve Ortodoks Hristiyan Tatarların mevcut dinlerinin öncesine ait bu inanışlar kültürel devamlılığa uygun bir biçimde Tatarların benimsedikleri farklı dinlerle sentezlenmiştir. Farklı dinlere mensup iki Tatar toplumunda da, paganist dönemin etkilerini gösterir bir biçimde, ev iyesi ile ortak bir dil bulunmasının gerekli olduğu, evdeki huzur ve sükûnun ancak bu şekilde sağlanabileceği inancı vardır.

Tatarların genelinden farklı bir biçimde Sibir Tatarlarının inanışlarında ev iyesi belirgin bir biçimde negatif yönleri ile ön plana çıkar. Onun bir eve iyeleşmesinin hem bu eve hem de ev ahalisinin başına kötü şeyler geleceğine yorulur. Ev/yurt iyesinin etki alanını artırdığı Noqrat Tatarları arasında onun tabiat güçlerini kontrol edebilme yeteneğine sahip olduğu düşünülür. Bu durum, ev/yurt iyesinin halk muhayyilesi tarafından yarı tanrısal özelliklerle donatıldığını gösterir.

Genel Türk mitolojisi ve eski Türk inanç sisteminin tam olarak anlaşılabilmesi için iyeler ile ilgili olarak Türk Dünyası'nın geneline kapsayan mukayeseli araştırmalar yapılması yararlı olacaktır.

Каунакча⁴

- ABDULLİN, İ.A. vd. (1979). *Tatar Tələneñ Añlatmalı Süzləğə II*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [АБДУЛЛИН, И.А. һ.б. (1979). *Татар Теленең Аңлатмалы Сүзлеге II*. Казан: Татарстан Китап Нәшрияты.]
- BACHELARD, Gaston (2020). *Mekânın Poetikası* (çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki.
- BATTAŁOVA, A.D. (2016). “Tatarlarda Mal Totuwğa Beylë İşanuwlar Sisteması”, *Traditsiyonnaya Kul'tura Narodov Povolj'ya: III Vserossiyskaya Nauçno-Praktičeskaya Konferentsiya s Mejdunarodnim Uçastiyem (9-11 Fevralya 2016 g.)*. Kazan': С. 1 (А-К), s. 78-84. [БАТТАЛОВА, А.Д. (2016). “Татарларда Мал Тотуга Бэйле Ышанулар Системасы”, *Традиционная Культура Народов Поволжья: III Всероссийская Научно-Практическая Конференция с Международным Участием (9-11 февраля 2016 г.)*. Казань: Ч. 1 (А-К), стр. 78-84.]
- BAYZİTOVA, F.S. (2006). *Noqrat Söyleşë. Ruñiy Miras: Ğaile-Könkürëş hem Yola Terminologiyesë, Fol'klor*. Qazan: “Dom Peçati” Neşriyatı. [БАЯЗИТОВА, Ф.С. (2006). *Нократ Сөйләше. Рухи Мирас: Гаилә-Көнкүреш һәм Йола Терминологиясе, Фольклор*. Казан: “Дом Печати” Нәшрияты.]
- BAYZİTOVA, F.S. (1995). *Tatar Ҳалқınıñ Beyrem hem Könkürëş Yolaları*. Qazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [БАЯЗИТОВА, Ф.С. (1995). *Татар Халқының Бәйрәм һәм Көнкүреш Йолалары*. Казан: Татарстан Китап Нәшрияты.]
- BURAN, Ahmet ve Ercan Alkaya (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DAVLETŞİNA, Leyla Ҳasanovna (2021). “Tatarskaya proza rubeja XX-XXI vekov v kontekste aktual'noy mifologičeskoy traditsiyi.” Dissertatsiya na Soyiskaniye Uçenoy Stepeni Doktora Filologičeskiñ Nauk (Na Pravañ Rukopisi). Elektronny Variant. Kazan': Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan Institut Yazıka, Literaturı i İskusstva im. G.İbragimova. [ДАВЛЕТШИНА, Лейла Хасановна (2021). “Татарская проза рубежа XX-XXI веков в контексте актуальной мифологической традиции”. Диссертация на Соискание Ученой Степени Доктора Филологических Наук (На Правах Рукописи). Электронный Вариант. Казань: Академия Наук Республики Татарстан Институт Языка, Литературы и Искусства им. Г. Ибрагимова.]
- ERGUN, Pervin (2019). *Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler*. Konya: Kömen Yayınları.
- FEҲRĒTDİNOV, R.G. (1996). *Tatar Ҳалқи hem Tatarstan Tariyhı*. Qazan: “Megarif Neşriyatı”. [ФӘХРЕТДИНОВ, Р.Г. (1996). *Татар Халқы һәм Татарстан Тарихы*. Казан: “Мәғариф Нәшрияты”.]
- ĞIYLECĒTDİNOV, Selim (2000). *Tatar Ҳалық Rivayet'lerë hem Legendaları*. Qazan: “Rannur” Neşriyatı. [ГЫЙЛӘЖЕТДИНОВ, Сәлим (2000). *Татар Халык Риваятьләре һәм Легендалары*. Казан: “Раннур” Нәшрияты.]
- ĞIYNİYATOVA, Z. M. vd. (1999). *Süz Ėççende Ҳикмет Bar: Tatar Ҳалық İcatı*. Qazan: Meğaif. [ГЫЙНИЯТОВА, З.М. һ.б. (1999). *Сүз Эчәндә Хикмәт Бар: Татар Халык Иҗаты*. Казан: Мәғариф.]
- ĞIYL'MANOV, Ğalimcan (1996). *Tatar Miñfları I: İyeler, İşanuwlar, İrimnar, Fallar, İm- Tomnar, Sınatışlar, Yolalar*. Qazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [ГЫЙЛЬМАНОВ, Галимжан (1996). *Татар Миңфлары: Ияләр, Ышанулар, Ырымнар, Фаллар, Им-Томнар, Сынамышлар, Йолалар*. Казан: Татарстан Китап Нәшрияты.]

⁴ Tatarca kaynaklar verilirken önce Latin harfleriyle yazılmış, ardından da uluslararası literatürde görülmesi ve Lehçe çalışanların daha kolay erişebilmesi adına orijinal şekilleri eklenmiştir.

- HEY'ET, Cevat (1996). *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış* (akt. Melek Müderriszade). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- https://rosstat.gov.ru/vpn_popul# (E.T.: 18.04.2023).
- ҲАСІҲЕҲА, Гүзелие ve Flyora Bayazitova (2018). “Yort İyesə – Yort Totqası!”. *Bézněj Miras*, S. 11, 68-73 b. [ХАЖИЕВА, Гүзәлия һәм Флера Баязитова (2018). “Йорт Иясе — Йорт Тоткасы!”. *Безнең мирас*. №11. 68-73 б.]
- ҲЕКІМСАҢОВ, F.S. (2013). *Tatar Tělněj Mektepler Öçen Añlatmalı Süzlěğě*. Qazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [ХӘКИМЖАҢОВ, Ф.С. (2013). *Tatar Теленең Мәктәпләр Өчен Аңлатмалы Сүзлегә*. Казан: Татарстан Китап Нәшрияты.]
- İŞAҢOV, D.M. (2010). Tatarlar: Ҳalıq İsebən Aluw hem Seyeset. Qazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [ИСХАКОВ, Д.М. (2010). Татарлар: Халык Исәбен Алу һәм Сәясәт. Казан: Татарстан Китап Нәшрияты.]
- KARİMOVA, Rasilya (2016). “Tatar Mitolojisinde İyeler”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (3), 881-897. DOI: 10.21547/jss.256699.
- KAYDAROV, A.T. ve M. Orazov (1999). *Türklük Bilgisine Giriş* (akt. Vahit Türk). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- KOBLOV, Ya. D. (1910). *Mifologiya Kazanskiñ Tatar*. Kазан’: Tipo-Litografiya İmperatorskago Universiteta. [КОБЛОВ, Я.Д. (1910). *Мифология Казанскихъ Татаръ*. Казань: Типо-Литография Императорскаго Университета.]
- MERCANİ, Şihabətdin (1989). *Möstefaděl-Eñbar Fi Eñvali Qazan we Bulgar* (Tercəme itüwçě hem tözüwçě E.N. Ҳeyrullin). Qazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [МӘРҖАНИ, ШИҲАБӘТДИН (1989). *Мөстәфәдәл-Әхбар Фи Әхвали Казан вә Болгар* (Тәржемә итүче һәм төзүче Ә.Н.Хәйруллин). Казан: Татарстан Китап Нәшрияты.]
- MUSAOĞLU, M. (2013). “Türk Dilinin Problemleri, Perspektifleri ve Yapılacak Çalışmalar”, *Yeni Türkiye*, S. 55, s. 539-558.
- NASIROV, Kaууum‘ (1880). *Poverya i Obryadı Kazanskiñ‘ Tatar‘, Obrazovaşiyesya Mimo Vliyaniya na Jizn‘ İh‘ – Sunnitskago Magometanstva*. Sint Petersburg: V.Bezobrazov i Komp. [НАСЫРОВ, Кайюмъ (1880). *Повѣрья и Обряды Казанскихъ Татаръ, Образовавшіеся Mimo Вліянія на Жизнь Ихъ - Суннитскаго Магометанства*. С.Петербургъ: В. Безобразов и Комп.]
- OJEGOV, S.İ. ve N. Yu. Şvedova (2005). *Tolkoviy Slovar‘ Russkogo Yazıka*. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Russkogo Yazıka im. V.V.Vinogradova. [ОЖЕГОВ, С.И. и Н.Ю.Шведова (2005). *Толковый Словарь Русского Языка*. Москва: Российская Академия Наук Институт Русского Языка им. В.В. Виноградова.]
- ÖNER, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2012). “Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- RIBAL’ÇENKO, T. Ye. (2006). *Turetsko-Russkiy i Russko-Turetskiy Slovar‘*. Moskva: Russkiy Yazık Media. [РЫБАЛЬЧЕНКО, Т.Е. (2006). *Турецко-Русский и Русско-Турецкий Словарь*. Москва: Русский Язык Медиа.]
- SİROTİNA, T.A. (2005). *Sovremenniy Anglo-Russkiy/Russko-Angliyskiy Slovar‘*. Moskva: BAO-Press Ripol Klassik. [СИРОТИНА, Т.А. (2005). *Современный Англо-Русский/Русско-Английский Словарь*. Москва: БАО-Пресс Рипол Классик.]
- TOPSAKAL, İlyas vd. (2015). *Rusya’daki Türkler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- URMANÇĖ, F. İ. (2009). *Tatar Mifologiyesě. Entsiklopedik Süzlěk II*. Qazan: “Meğarif” Neşriyatı. [Урманче, Ф.И. (2009). *Tatar Мифологиясе. Энциклопедик Сүзлек II*. Казан: “Мәғариф” Нәшрияты.]

- UZUN, Rasilya (2022). “Tatar mitolojisinde kadın/dişil varlıklar”. Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- YUSİPOVA, Mileuşa (2003). “İdil-ural bölgesinde hristiyanlığın yayılması üzerine bir araştırma”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ZEKİEV, M. ve Fatih Urmançiev (2001). Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 17 - Tatar Edebiyatı I (akt. Mustafa Öner, Hayati Develi). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ZEKİYEV, M.Z. (2008). *Tatar Halqı Tariyhı*. Qazan: Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyesë Ğ.İbrahimov İsemëndegë Tël, Edebiyat hem Sengat’ İnstitutı. [ЗӘКИЕВ, М.З. (2008). *Татар Халкы Тарихы*. Казан: Татарстан Республикасы Фәннәр Академиясе Г.Ибраһимов Исемендәге Тел, Әдәбият һәм Сәнгать Институты.]

<i>Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:</i>
Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.
Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.
Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvurulmuş herhangi bir kişi bulunmamaktadır.
Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Yazarın Notu: Bu çalışma Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan <i>Tatar Mitolojisinde Kadın/Dişil Varlıklar</i> adlı doktora tezinden üretilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.
<i>The author of the study declared the following points within the framework of the “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>
Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.
Funding: No support was received from any institution or organization for this study.
Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.
Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.
Author’s Note: This study was produced from the doctoral thesis titled <i>Female/Feminine Beings in Tatar Mythology</i> completed at Kocaeli University, Institute of Social Sciences.
Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.